

Izdaja Zavod za gospodarsko propagando - Domžale, Ljubljanska 92 - Ureja uredniški odbor - Odgovorni urednik Milan Flerin - Izhaja vsakega 25. v mesecu - Ziro račun 600-20/602-6 - Cena 20 dinarjev - Tisku tiskarna "Toneta Tomšiča" v Ljubljani

Občinski poročevalec

Posebna številka
Leto III. Domžale, 25. julija 1964

GLASILO SOCIALISTIČNE ZVEZE DELOVNEGA LJUDSTVA OBČINE DOMŽALE

27. julij - spomin in obveza!

27. julij - praznik občine Domžale - slavimo v spomin na prve oborožene akcije proti okupatorju na kamniško-domžalskem območju.

Spomin na te zgodovinske dni nas bodri v našem vsakdanjem življenju in nas spodbuja k novemu delu in novim nalogam. Zato je vsakoletno praznovanje povezano tudi s pregledom pomembnih dogodkov v našem družbenem razvoju in napredku.

Za nami je leto opravljenih nalog, ki smo si jih zadali lani, za nami je leto uvajanja načel nove ustave in prvo leto dela naše nove občinske skupščine.

Dosedanji dosežki in izkušnje kažejo, da je utrjevanje delavskega in družbenega samoupravljanja in prav posebno še krepitev materialne podlage samoupravljanja pogoj za rast proizvodnje in produktivnosti, za rast osebne potrošnje in višje življenjske ravni delovnega človeka. Ta misel nas je vodila pri sprejemanju statutov delovnih organizacij, statutov družbenih služb, krajevnih skupnosti in pri sestavljanju in sprejemanju občinskega statuta v težnji, da bi utrdili uspehe, dosežene na gospodarskem in družbenem področju, ter zagotovili nadaljnji napredek socialističnih odnosov med

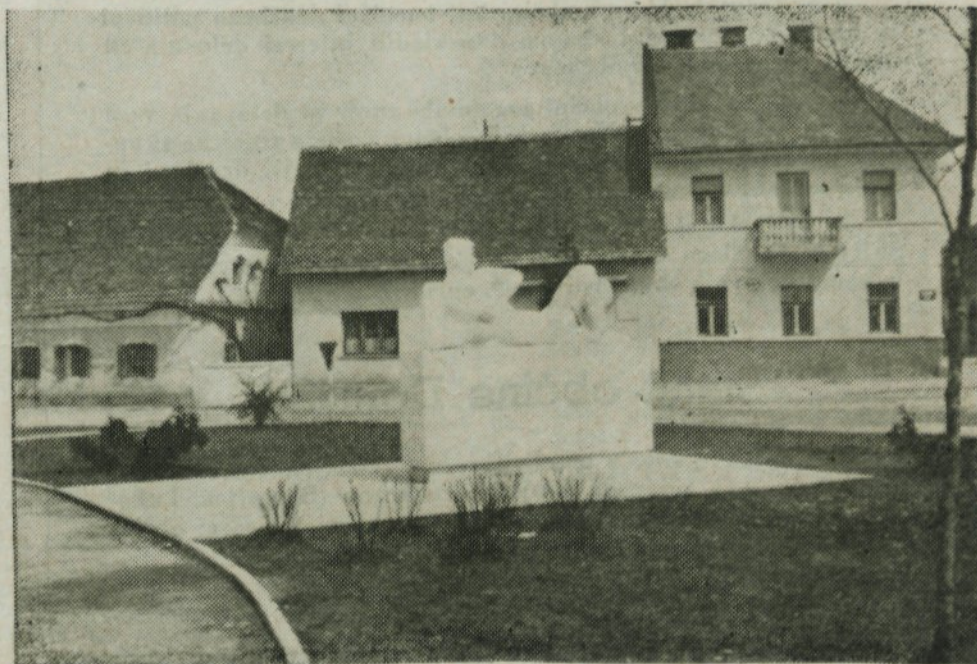
ljudmi v občini, ki naj bi postala resnična skupnost občanov, skupnost, katere cilj je čim hitrejši družbeni in gospodarski napredek na vseh področjih.

S krepitvijo našega gospodarskega sistema in z izpolnjevanjem ekonomske politike, s primerno delitvijo dohodka po delu, z usklajevanjem potrošnje in s prizadevanjem organov delavskega in družbenega samoupravljanja ter z dobro voljo in željo vseh občanov po napredku, bo mogoče v bodoče še hitreje reševati tudi vse pereče probleme in vprašanja, ki jih imamo v občini, zlasti tudi na področju šolstva, zdravstva, otroškega in soc. varstva ter stanovanjskih, urbanističnih in komunalnih zadev.

Vsem organizacijam, kolektivom in občanom občine Domžale čestitam v imenu skupščine občine Domžale za občinski praznik z željo, za kar najboljše uspehe pri delu za naš skupni vsestranski napredek in osebno zadovoljstvo!

Jože Pogačnik
predsednik skupščine občine
Domžale

Občinski skupščini,
političnim, družbenim
in gospodarskim
organizacijam
in vsem občanom
čestita za
občinski praznik
Uredniški odbor
Občinskega poročevalca

Prebivalstvo občine Domžale praznuje občinski praznik 27. julij

Program praznovanja:

18. 7. ob 20. uri

na Glavnem trgu v Mengšu sprejem štafete in prižiganje žare

19. 7. do 26. 7.

športne prireditve v Mengšu, Domžalah in Jaršah — nogomet, košarka, odbojka, namizni tenis, šahovski turnir in plavanje

25. in 26. ob 20. uri

igra na prostem »Pod svobodnim soncem« v letnem gledališču v Mengšu v izvedbi DPD Svoboda Mengeš

25. ob 19. uri in 26. ob 10. uri

spominska svečanost v Žejah pri Krtini ob 20-letnici požiga vasi

27. 7. ob 8. uri

na pokopališču v Mengšu odkritje spomenika narodnemu heroju Matiji Blejcu-Matevžu

27. 7. ob 9. uri

slavnostna seja občinske skupščine Domžale v kulturnem domu v Mengšu

27. 7. ob 10. uri

svečana izročitev v javno uporabo vodovoda v Mengšu popoldne v letnem gledališču v Mengšu družabna prireditev

1. in 2. 8.

praznovanje 80-letnice Mengeške godbe

Vse občane vabimo, da se prireditev v počastitev občinskega praznika v čimvečjem številu udeleže.

Pripravljalni odbor

Občinski statut potrjen

V težnji, da bi utrdila uspehe, dosežene na gospodarskem in družbenem področju v domžalski občini in zagotovila nadaljnji napredek socialističnih odnosov med ljudmi, zlasti še uveljavljanje občana v občinski samoupravi;

v namenu, da bi se v občini kot temeljni družbeno politični in družbenoekonomski skupnosti uskladili interesi delovnih in drugih organizacij ter občanov;

v želji, da bi se v občini zagotovila enotnost delovanja vseh delovnih ljudi in organizacij, da bi občina postala resnična skupnost občanov, ki bi enotno delovala za čimhitrejši družbeni in gospodarski napredek;

je občinska skupščina Domžale na podlagi 98. člena ustave SFRJ in 94. člena ustave SRS po sklepu seje občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti dne 9. aprila 1964 sprejela

Statut občine Domžale

Občani lahko dobe v posebni brošuri natisnjeni statut občine Domžale v vseh pisarnah krajevnih odborov (Blagovica, Lukovica, Mengeš, Radomlje, Trojane) in v sprejemni pisarni občinske skupščine v Domžalah po ceni 100 din za izvod.

Potrošniškega sejma v Domžalah letos ne bo

Mnogo občanov je že vprašalo, kako bo letos s Potrošniškim sejmom, ki je zadnji dve leti razgibal počitniško življenje v Domžalah. Vsem tem in tudi drugim, ki se za to zanimajo, sporočamo, da smo imeli namen, organizirati potrošniški sejem letos že v novih prostorih, ki se grade v sklopu komunalnega centra v Domžalah. Ker pa se je gradnja zavlekla, letos nismo v stanju, organizirati potrošniškega sejma v takem okviru in tistem času, kakor je bilo to pretekli dve leti.

Kolikor pa bo gradnja dvoranskega objekta novega komunalnega centra normalno napredovala, nameravamo organizirati sejem ali temu podobno gospodarsko prireditev v pozni jeseni ali za Novo leto.

Zavod za gospodarsko
propagando, Domžale

Narodni heroj Matija Blejec-Matevž

Matija Blejec-Matevž, narodni heroj, se je rodil 25. februarja 1914 v Malem Mengšu št. 7, sedaj Stara pot 4, v delavski družini. Njegov rod spada med najstarejše mengeške rodbine. Oče Franc je bil doma v Malem Mengšu št. 6, po domače »pri Mihetu«. Domačija je stala na prostoru, kjer danes stoji Trdinov spomenik. V družini se je rodilo enajst otrok. Od teh je odraslo sedem, šest fantov in eno dekle. Matija je bil po starosti med mlajšimi. Še mlajša od njega sta bila samo še dva brata. Ko je bil star devet let, je umrl oče in skrb za številno družino je padla na rame matere Terezije. Razumljivo je, da zato niso živeli v izobilju. Iz mnogih težav jih je rešil tetin mož Karel Vidali, pismonoša in prevoznik pošte, s katerim so stanovali pod isto streho. Ker je imel majhno posestvo, so mu fantje pomagali, in nekaj jih je, med njimi tudi Matija, kar stalno bivalo pri njem.

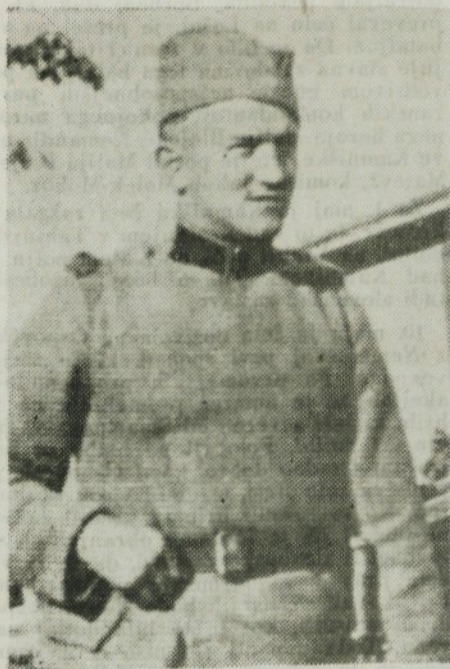
V osnovno šolo je hodil v Mengoš. Ko je šolo končal, so ga dali učiti za krojača k mojstru Ivanu Znidarju. Pri njem je ostal dalj časa tudi za pomočnika. Vojsko je služil v Zagrebu. Po vrnitvi od vojakov pa se je zaposlil znova pri Znidarju, nato pa pri Francu Lukmanu v Trzinu. Medtem si je stric Karel zgradil svojo hišo na sedanji Blejčevi cesti št. 7 in tudi Matija se je preselil skupaj z družino vanjo, v podstrešno stanovanje. Ob napadu okupatorjev na Jugoslavijo je bil v enotah jugoslovanske vojske, od koder pa se je podobno kot večina vpoklicanih, že po nekaj dneh vojne vrnil in doma pričakal prihod okupatorja v Mengoš.

To njegovo na videz preprosto življenje pa je bilo v resnici mnogo bolj razgibano. Živahni mladenič je zelo rad bral, ljubil družbo svojih vrstnikov in se tako rekoč že od otroških let rad udeleževal v javnem življenju, tako pri prosvetnem, pevskem in zlasti športnem društvu v Mengšu. Posebno temu je posvetil veliko svojih moči in prostega časa kot aktiven nogometaš in atlet.

Kdaj je postal član Partije, nimamo podatkov. Vsekakor je bil sprejet vanjo šele v letu 1941. To se da sklepati iz pričevanja Toma Brejca, ki se spominja, da mu je na sestanku v Veliki Lašni Blejec predložil imena nekaterih tovarišev, ki naj bi jih sprejeli v Partijo.

Od okoliščin, ki so vplivale na to, da je Matija Blejec postal velik borec za narodno in socialno osvoboditev, je mimo tega, da je zrasel v pravi proletarski družini, da je bil izredno narodno zaveden in da se je kasneje udeleževal v naprednem mengeškem športnem klubu, najvažnejši vpliv njegova zaposlitev v Trzinu. Tu je namreč prišel v stik s simpatizerji in člani Partije. Brat njegovega mojstra Ciril Lukman, s katerim sta si bila dobra znanca, je pod konec leta 1940, ko so v Trzinu osnovali celico KPS, namreč postal njen član.

11. aprila 1941 je naša okolica doživela prvi nemški napad. Nemci so bombardirali radijski oddajnik v Domžalah. 20. aprila pa so se tudi sami pokazali v Mengšu. Zapovedali so premakniti ure naprej, razobesiti hitlerjevske zastave in sneti vse slovenske napise. Kmalu nato so začeli z aretacijami in selitvami. Najprej so pozaprl izobražence in večino tistih, ki so v stari Jugoslaviji vidno delali v političnih strankah in društvih. Na teren so poslali razne komisije, ki naj bi pripravile vse potrebno za preselitev prebivalstva.

Matija Blejec-Matevž,
narodni heroj

Ceprav so ljudje na videz vdano sprejemali usodo, pa so se podtalno že začele pripravice za vstajo, kajti ob koncu meseca maja se je že ustanovil vojno-revolucionarni komite za kamniško partijsko okrožje na čelu z dr. Marijanom Dermastio. Komite je začel takoj organizirati po posameznih krajih skupine, ki so nato začele zbirati orožje in opremo ter pridobivati tovariše, ki bi bili pripravljeni oditi v partizane. V Mengšu je dobil nalogo organizirati borbena skupino član celice KPS Jarše Jaka Jankovič. Kot enega prvih je pridobil Matijo Blejca, ki je začel zbirati orožje in ga shranjevati pod nekdanjim Suštaršičevim kozolcem na današnji Zadrugiški cesti. Za 8. julij je vojno revolucionarni komite določil, naj izvedejo borbene skupine v kamniškem okrožju napisane akcije z gesli: »Ne damo se seliti!«, »Dol z nemškimi osvajalci!«, »Naj živi svoboda!« in podobnimi. V tej akciji je Matija Blejec prvič pokazal svojo izredno drznost. Se z dvema tovarišema je popisal s parolami vrsto hiš po vsem Mengšu, nato pa prav pred prag žandarmerije narisal na pločnik srp in kladivo.

Ko se je v noči od 27. na 28. julij 1941 zbralo v Mengšu za Dolinškom okrog 30 fantov, da bi izvedli sabotažne akcije, je bil razumljivo med njimi tudi Matija Blejec. S še 11 tovariši se je odpravil na rušenje telefonske napeljave proti Jaršam in podiranje železniške proge med Jaršami in Domžalami. Po akciji se je potem, ko so naleteli pri radomeljskem mostu na nemško zasedo, vrnil domov, da bi vzel pripravljeno opremo ter odšel v partizane. Tu pa se je komaj izmuznil nemškim žandarjem, ki so že izvedeli, da je sodeloval ponoči pri sabotažnih akcijah. Na že poprej dogovorjenem mestu se je sešel na hribu Govavici še s petimi borci pod vodstvom Toneta Blejca.

2. avgusta so izvedeli, da so Nemci v bližini Begunj ustrelili za talca Alojza Glaviča, ki so ga ujeli nemški žandarji,

ko se je vrnil z akcije 28. julija zjutraj domov. Zato so sklenili, da maščujejo njegovo smrt. Pri belem dnevu so se napotili v Mengoš, da bi kaznovali izdajalca, ki je Glaviča Nemcem izdal, vendar v kraj niso mogli, ker so medtem Nemci močno okrepili svoje policijske sile. Ko pa so se vračali v taborišče so iznad sedanjega Letnega gledališča zagledali, da se po Muljavi sprehaja neki policist z domačinko. Hitro so zavzeli položaje in Nemca obstrelili. To je bil prvi partizanski strel na nemškega okupatorja v kamniškem okrožju. Medtem se je grupa povečala še za enega partizana in ponoči so se preselili proti Senkovemu turnu, ker so slišali, da se zadržuje na Rašici večja partizanska enota (Rašiška četa). Naslednji dan so odšli v Tunjice, od tod pa v taborišče radomeljske grupe nad Gorjušo pri Krtini, kamor jih je poklicala komanda Kamniškega bataljona.

Iz obeh skupin sta kmalu nato komandant bataljona dr. Dermastia in komisar Tone Sturm formirala Radomeljsko-mengeško četo in ji postavila za komandirja Toneta Blejca.

Ta je nato dan, dva pred 17. avgustom povedel četo na Rašico, kjer se je Kamniški bataljon dokončno formiral in prisegel. Matija Blejec je bil dodeljen Mengeško-moravski četi, ki ji je postal komandir Janko Bizjak, komisar pa Karel Mlakar.

Po formiranju se je četa najprej vrnila v staro taborišče nad Gorjušo in takoj začela z akcijami vznemirjati sovražnika. Najprej je likvidirala gostilničarja F. Marna v Krtini, za kar so Nemci odgovorili s streljanjem petih talcev. Nato so njeni člani minirali stolp visoke napetosti. 1. septembra so odšli v zasedo na Šumberk in tu je Matija Blejec na mostu preko Bistrice, torej neposredno že v Domžalah, pri belem dnevu ustrelil nemškega carinika. Nekako v tem času so se pripravljali tudi na napad na nemško žandarmerijo in patrolja, v kateri je bil tudi Matija Blejec, je bila skrita skoraj ves dan v bližnjem vrtu.

Zatem se je četa premaknila v bližino Dola in si v razvalinah starega gradu uredila taborišča. 9. septembra je četo obiskal štab bataljona in Tomo Brejc, ki je s člani Partije imel partijsko konferenco. Kmalu za tem se je četa premaknila v bližino Mohorja nad Moravčami. Verjetno zaradi nekaj akcij, ki jih je četa uspešno opravila v tem času, so Nemci odkrili njeno taborišče in 21. septembra so četo pod večer napadli. 11 partizanov je preko 300 Nemcem tako uspešno kljubovalo, da velja ta boj za najuspešnejši obračun partizanov z Nemci na Gorenjskem v letu 1941. Žal pa pri tej slavni bitki ni sodeloval Matija Blejec, ker je bil na dan napada določen v patroljo, ki je odšla proti Dolskemu. Po tem boju se je četa odločila, ker so ji bili Nemci stalno za petami, da se začasno umakne s svojega področja na Gorenjsko.

Tomo Brejc, s katerim se je četa sešla na svoji poti v šenčurskih gozdovih, pa ji je dovolil, da se začasno umakne na ozemlje, ki so ga imeli zasedenega Italijani. S partizani iz kranjskega okrožja je nato prešla nemško-italijansko mejo in se utaborila v bližini Dobrove, kmalu je dobila zvezo z ostalimi borci Rašiške čete, ki so bili na Samotorici. 27. oktobra je

padel komandir čete Janez Bizjak in Matija Blejec je prevzel njegovo dolžnost.

Nekaj dni za tem so se njeni borci v sklopu Samotorske čete, v katero so spadali pravzaprav že od svojega prihoda v Ljubljansko pokrajino, poskusili prebiti znova na Gorenjsko, vendar so jih Nemci zavrnil. 4. decembra je Samotorska četa pod vodstvom Mileta Spacapana sodelovala pri rušenju preserskega mostu. Matiji Blejcu so zaupali vodstvo tistega dela čete, ki je bila določena, da sodeluje pri akciji na levi strani Ljubljane. Kmalu nato se je osnovala Primorska četa, s katero je odšel tudi dosedanji komandir Samotorske čete Mile Spacapan, gorenjski partizani pa so se pod Blejčevim vodstvom 4. decembra na Pasji ravni pridružili Cankarjevemu bataljonu. V njegovi sestavi so se nato udeležili legendarnega boja za Dražgoše v januarju 1942. V boju za Dražgoše je padel tudi kamniški partizan Stane Skofic, ki je bil od prvega dne vstaje Matijev soborec, nekaj dni nato pa na Mošenjski planini tudi prvi komisar Mengeško-moravske čete Karel Mlakar.

Vse odkar so bili Kamniški borci v Cankarjevem bataljonu, so bili v posebni skupini pod Blejčevim vodstvom, ker je komanda bataljona na zahtevo Pokrajinskega komiteja za Gorenjsko ves čas predvidevala, da bi se ti borci čimprej vrnil v kamniško okrožje.

Okrog 20. januarja 1942 se je na Crnem vrhu v Polhograjskih Dolomitih nato 12 borcev pod Matijevim vodstvom ločilo od Cankarjevega bataljona in se napotilo v kamniško okrožje. Zaradi izredno težkih razmer, visokega snega in sovražnikove budnosti se je sredi februarja 1942 posrečilo skupini prebiti preko Rašice in Mengša, kjer so se takoj povezali z zanesljivimi domačini, najprej v Paloviče, nato pa naprej v Tuhinjsko dolino. V Polovičah so se zadržali okrog mesec dni. Prve dni marca so se nato nastanili v vasi Kostanj. Toda že ko so si urejali bivališče, jih opazil domači izdajalec F. Grošelj in ovadil nemški žandarmeriji. Tako so Nemci izvedeli, da je v kamniškem okrožju spet skupina partizanov. 19. marca jih je cel policijski bataljon poskušal zajeti v Kostanju, vendar so se partizani že pred napadom umaknili na Kostanjsko planino. Čez dva dni so jih zasledili na planini, toda po dvehurnem boju se je borcem posrečilo, da so se umaknili proti Zlatemu polju.

Od tod so nato napravili svojo prvo večjo akcijo v Crnem grabnu, in sicer so v Lukovici zaplenili okrog 350 tisoč cigaret in precejšnjo količino tobaka, kar je bilo za tedanje razmere, ko je tobaka zelo primanjkovalo, izredno veliko.

25. marca 1942 je borce obiskal v Veliki Lašni Tomo Brejc. Ker se je skupina medtem precej pomnožila, vanjo se je namreč vključilo tistih šest borcev, ki so prezimili na terenu, in še nekaj novih, je bilo treba reorganizirati skupino v četo.

Pokojni Tomo Brejc se je tega sestanka zelo živo spominjal in ga je štel za enega najpomembnejših datumov v razvoju NOB na Kamniškem. Na njem so napravili načrt nadaljnjih partizanskih akcij, zlasti v povezavi s terenskimi aktivisti, dogovorili so se o mobilizaciji novih borcev, razpravljali o političnih nalogah in o sprejemu novih članov v Partijo, zlasti pa pretresli štab čete, ki bi moral ustrezati štabu bataljona, ko bi četa prerasla vanj. V svežem spominu mu je ostal tudi zbor čete to jutro: Z največjo pozornostjo sem spremljal Matijevo povelja v četi. Imel sem pred očmi bodočega komandanta

bataljona. Mirno, premišljeno, toda odločno, z glasom in načinom, ki je vzbujal zaupanje in avtoriteto ter občutek, da ga je treba brezpogojno ubogati, je razporejal straže na določena mesta in dajal patroljam navodila. Borbeni duh, ki je preveval četo na Lašni, je prešel na ves bataljon. Da je bilo v resnici tako, potrjuje slavna zgodovina tega bataljona pod vodstvom enega najspodobnejših partizanskih komandantov, pokojnega narodnega heroja Matije Blejca. Komandir nove Kamniške čete je postal Matija Blejec-Matevž, komisar Jakob Molek-Mohor.

Za 1. maj je Kamniška četa zažgala 4 kresove, in to nad Kostanjem v Tuhinjski dolini, na Vranji peči, in Zlatem polju in nad Kamnikom. Tu so borci razobesili tudi slovensko zastavo.

10. maja je četa doživela na Osnovčku z Nemci svoj prvi spopad, ki je trajal ves dan. Po prvomajskih propagandnih akcijah se je namreč premaknila na ta hrib, ki leži severno od Smartnega v Tuhinjski dolini. Položaji na hribu so bili izbrani izredno dobro, kajti Osnovček je v bistvu zelo strm, oster in visok skalnat rob. Ko so zasedli hrib in uredili zaklone (nekaj jih je še danes ohranjenih), so razobesili slovensko zastavo, da se je videla prav v žandarmerijo v Smartnem. Pričakovali so, da jih bodo Nemci nemudoma napadli, kot je to bila dotlej navada. Toda napadli jih niso celih osem dni, in to celo na njihovo klicanje ne. Očitno so si hoteli s temeljitimi pripravami zagotoviti popoln uspeh.

Končno so 10. maja obkolili hrib s tremi obroči in napadli. V boju so uporabili tudi minomete in kot trdijo očividci, tudi lažje topove. Boj je trajal ves dan, toda Nemcem ni uspelo ničesar. Na večer je komandir Matevž ukazal preboj, kajti v celodnevem spopadu so porabili toliko municije, da so morali pri preboju valiti skale pred seboj in skrbno varovati vsak naboj. Ko so se srečno prebili na Zlato polje, je Matija Blejec šele opazil, da ima prestreljeno triglavko, mnogi pa so stresali krogle iz svojih nahrbtnikov. Novica o uspešnem boju z Nemci se je hitro raznesla po bližnji in daljni okolici in zaman so se Nemci trudili, da bi ljudi prepričali o uničenju partizanov.

Četa se je medtem neprestano večala. Nekaj dni po boju na Osnovčku je šla že več kot 70 borcev, kar je omogočilo obnovo Kamniškega bataljona. To se je zgodilo sredi maja 1942.

Bataljon je imel najprej dve četi, njegov komandant je postal Matija Blejec-Matevž Plamen, komisar pa Jakob Molek-Mohor Iskra. S tem so Matija Blejec in njegovi tovariši izpolnili nalogo, s katero jih je poslal Pokrajinski komitej KPS za Gorenjsko v začetku leta 1942 na kamniško območje. Po preteku pol leta je tu spet deloval novi Kamniški bataljon, ki je zadajal Nemcem udarec za udarcem.

Medtem je štab I. grupe odredov osnoval Kokrški odred, sestavljen iz Kamniškega in Kokrškega bataljona. Komandant bataljona je postal Blejčev soborec iz prvih dni vstaje Tomaž Knavs-Matevž Kovač, komisar pa Ivan Bertonec-Ivan Jereb.

Žal je Kokrški odred obstajal le bolj formalno in ni v celoti izvedel nobene akcije ali napada na sovražnika. Na to je brez dvoma vplival obsežen in sorazmerno težko prehod terena odreda, saj je bilo njegovo operativno območje skoraj od Tržiča do štajerske meje, predvsem vzdolž Kamniških planin. Mimo tega se je komanda odreda zadrževala le pri Kokrškem bataljonu.

Zaradi nenehnega dotoka novih borcev, ki razumljivo niso bili vsi oboroženi, je moral bataljon napraviti nekaj akcij za pridobitev orožja. V tem pogledu je bil zelo uspešen napad na Stranje. Medtem ko je bil spopad Kamniške čete z Nemci na Osnovčku bolj odsev mladostnega poguma in strastne želje spopasti se s sovražnikom, kot pa premišljene vojne taktike, se je v napadu na Stranje izkazal komandant Blejec kot pravi vojaški voditelj. Ta napad je bil premišljeno in zelo skrbno pripravljen. Dan pred napadom je izvidnica pod osebnim komandantovim vodstvom pregledala položaje iz neposredne bližine, nato je štab izdelal natančen načrt in v mraku na večer pred dnevom napada se je začel premik bataljona iz taborišča v Gozdu za akcijo. En del bataljona je komandant usmeril proti Vegradu, drugi del proti Godiču in nato pod stranjsko cerkev. Mimo tega je en vod postal v Gradišče nad žandarmerijsko postojanko, da bi jo napadel s severa. Premik na določene položaje je trajal vso noč. Zjutraj so bile Stranje povsem obkoljene, telefonske zveze pretrgane, na vseh cestah postavljene močne zasede, vse sile pa usmerjene na napad na žandarmerijsko postajo in občino. Glavna smer za napad je bila določena z Vegrada na čelu s komandantom bataljona.

Ob šestih zjutraj se je napad na Stranje začel. Večina žandarjev je takoj padla v roke eni od zased, ker so se ti ravnokar vračali s patrolje v Crno. Ostali pa so takoj po prvih streljih začeli klicati z raketami za pomoč. Nemci so poskušali priti z raznih strani v Stranje, vendar so jih zasede povsod uspešno zadrževale, vse do dveh popoldne, ko se je napad po predvidenem načrtu končal. Medtem so borci uničili žandarmerijo, pošto in občino ter zaplenili veliko orožja, streliva in različnega vojaškega materiala. Nato so se umaknili v smer Praprotno—Pasja peč in se utaborili v planini, do kamor se Nemci, čeprav so jih zasledovali, niso upali za njimi. Lahko si je predstavljati, kako je taka drzna in uspešna akcija partizanov v neposredni bližini Kamnika in smodnišnice porazno vplivala na Nemce in koliko ponosa je vlila našim ljudem.

Podobno spretno je bil pripravljen tudi napad na sovražno postojanko na Crnivcu.

Prot Gornjemu gradu in Kamniku je komandant postavil zasedi, ki naj bi onemogočili pomoč napadeni postojanki. Druge borce pa je razdelil na tri skupine. Dve sta bili oboroženi vsaka s po enim mitraljezom, jurišna grupa pa z bombami. Prvi dve grupi sta imeli nalogo, da preprečita vse izhode iz postojanke, jurišna grupa, na čelu katere je bil komandant bataljona, pa naj bi napadli vhod vanjo.

Natančno ob pol petih popoldne je bataljon napadel. Medtem ko sta prvi dve grupi zadrževali Nemce, se je jurišna grupa počasi bližala postojanki. Ker je nenadoma smrtno zadet omahnil Rudi Pirš, je to tako prizadelo njegovega brata Jožeta-Luko, da se je v želji, da bi se maščeval, pognal ne glede na nevarnost proti postojanki. Ko je to ugledal komandant, se mu je pridružil in po enournem boju sta se toliko približala postojanki, da sta vanjo zmetala bombe. Kmalu nato so se sovražniki, bili so to štajerski vermani, vdali. V napadu je 8 vermanov padlo, borci pa so zaplenili veliko orožja in streliva. Pred odhodom partizanov je komandant preostalim 32 vermanom govoril o tem, kako sramotno so izdali domovino. Nato so morali slovesno prisesti, da se ne bodo borili več proti partizanom.

Približno teden dni za tem je bataljon osnoval še svojo 3. četo, kateri je štab bataljona postavil za komandirja Janeza Ogrina-Lojzeta, za komisarja pa Staneta Zerovnika-Miška. Operativno območje je bilo pod Kamniškimi planinami od Kamnika do Kravca. Zato je tudi dobila ime Krvavška četa.

19. junija pa je bataljon zadel hud udarec. 2. četo, ki je tedaj taborila na Veliki planini, in ki je imela med seboj precej neoboroženih borcev, so namreč Nemci presenetili in v neenakem boju je padlo 18 partizanov. To pa je bil tudi edini večji nemški uspeh v bojih s partizani v prvi polovici 1942. leta na Kamniškem.

Zanimivo je, kako je v tem času potekalo ne samo vojaško delovanje Kamniškega bataljona, marveč tudi politično delo na terenu.

Komandant Kamniškega bataljona Matija Blejec je namreč imel izredno razvit občutek tudi za politično delo. Pred vsako akcijo, zlasti večjo, ki jo je nameraval napraviti Kamniški bataljon, se je vedno posvetoval z aktivisti na tistem terenu, in vedno se je držal načela, da je treba tako naše aktiviste kakor borce čim manj izpostavljeni možnosti sovražnikovega nasilja.

Kmalu po prihodu Kamniške čete v kamniško okrožje je začel štab bataljona, zlasti njegov član okrožni sekretar Partije Nace Sterlekar-Jože, ustanavljati odbore OF najprej na Tuhinjskem, nato po Crnem grabnu in po vaseh, ki leže ob vznožju hribov v dolini Bistrice, nato pa tudi v dolini, predvsem v okolici Mengša in v Mengšu. Tu so bil včasih sestanki tako številni, kot se jih tovariš Sterlekar spominja samo še ob koncu leta 1941 v jeseniškem okrožju ob času tamkajšnje množične vstaje. Da pa so ljudje, kljub strašnemu okupatorjevemu terorju prihajali nanje, je zasluga predvsem Matije Blejca, ki je poznal skoraj vse ljudi v Mengšu, in ki so ga tudi oni izredno čislali.

Od meseca julija 1942 dalje so čete bataljona usmerjale svoje napade na sovražnika predvsem na glavno cesto skozi Tuhinjsko dolino in Crni graben. Prva četa je v zvezi z Narodno zaščito, ki je menda tedaj obstajala na vsem Gorenjskem samo v Zlatem polju, večkrat z drevesi in podrtimi telefonskimi drogovi zatrpala cesto v Crnem grabnu. Zlasti veliko akcijo je napravila v noči od 10. na 11. julij, ko je zaprla več kot kilometer ceste od Lukovice do Krašnje. Partizani in NZ so požgali vse brzojavne droge in podrli vse debelejšje drevje ob cesti. Mimo tega pa so minirali tudi droge visoke napetosti Velenje—Crnuče. Druga četa je medtem porušila most na Kozjaku, zažgala potniški avtobus in uničila tri avtomobile z gestapovci in policisti, med katerimi je bil tudi okrožni poveljnik kamniške žandarmerije.

Nemci so poskušali vse, da bi zatrli narodnoosvobodilno gibanje. Toda njegovega poleta niso mogli zaustaviti niti s pogostimi hajkami, kjer so v bojih s partizani uporabljali celo tanke, kar se sicer drugod v tem času na Gorenjskem in Stajerskem ni dogajalo. Zaman so si hoteli pomagati s strašnim nasiljem nad prebivalstvom. Tako so že 13. aprila zažgali Kostanj in 8. julija Koreno, kjer so 16 moških in eno žensko žive sežgali, druge prebivalce pa izselili. V juliju in avgustu so nato požgali tudi Hrastnik, Gradišče, Hom, Zlato polje, Malo Lašno in še štiri druge zlatopoljske vasi, skupaj več kot 70 hiš in 50 gospodarskih poslopij. V Hrastniku in Moravčah so ustrelili

devet moških, skupaj pa so izselili iz omenjenih vasi več kot 220 ljudi. Množično so streljali tudi talce. Tako so jih v Crni ustrelili naenkrat 51, v Kamniku so obesili 8 ljudi. Poskušali pa so se povežati tudi z domačimi pokvarjenci in reakcijo. Množično so tudi zapirali. Spomladi ob koncu aprila in začetku maja so zlasti po Moravškem izvedli veliko aretacij in v celoti so zaprli preko 70 oseb.

Na vse te ukrepe je Kamniški bataljon odgovarjal z neprestanimi napadi na Nemce in neusmiljenim kaznovanjem njihovih pomagačev. Vse to je dajalo poguma našim ljudem in jim vlivalo zaupanje v moč NOV tako, da niso klonili pred okupatorjem niti zaradi množičnih aretacij, streljanj in preseljevanj, še manj pod ukrepom, da se noben Slovenec od julija 1942 dalje ni smel voziti ne s kolesom, ne z vozom in ni smel v nobeno gostilno.

Sredi avgusta je prišel v kamniško okrožje del II. grupe odredov, ki je bil namenjen na Stajersko. S Kamniškim bataljonom je kmalu navezal stike in na njegovem območju so borci II. grupe ostali do konca meseca. Prvo srečanje se je bilo na Kostanjski planini in ohranjeno je pričevanje, kako so si z zanimanjem ogledovali vedre in neustrašne kamniške borce, zlasti komandanta Matevža, ki je bil oblečen v kratke irhaste hlače, obut pa v škornje. Kaj kmalu so dognali, da so kamniški tovariši veliko bolj samozavestni, hrabri in odločni, kot so bili drugi gorenjski partizani, ki so jih srečali na svoji poti. Skupno so napravili tudi nekaj akcij.

Vse velike akcije Kamniškega bataljona so se odigravale daleč od središč kamniškega okrožja: Kamnika, Domžal in Mengša. Večina ljudi, razen najbolj zanesljivih aktivistov, je tu o partizanih in njihovih junaški borbi več ali manj samo slišala, ni jih pa še imela priložnosti videti. Zato je štab bataljona sredi avgusta 1942 sklenil, da bo poslal v okolico Mengša in Domžal patrolje.

Prva patrolja je imela za cilj Mengeš in začela z akcijami 15. avgusta. Najprej je hotela obračunati z domačim izdajalcem v Mengešu, vendar ga ni našla v stanovanju. Naslednji večer je onesposobila za obratovanje mengeško opekarno, nato pa je odšla v Podgorico, kjer je dobila večjo količino municije.

Druga patrolja je krenila na teren več čez nekaj dni. 25. avgusta je sredi Mengša razobesila na vodnjak lepak z imeni sodelavcev okupatorja, ki je povzročil

med njimi velik preplah, nato pa je še isti večer v trzinsem kamnolomu razstrelila kompresor in drobilec ter zažgala barako, v kateri so bili shranjeni stroji.

Tretja patrolja je bila na terenu od 1. do 5. septembra in se je zadrževala predvsem okrog Domžal. Uničila je občinske pisarne in pošto v Dobu ter občino, solo in otroški vrtec v Ihanu.

Četrto patroljo, ki je bila najdaljša, pa tudi najuspešnejša, je vodil komandant bataljona Matija Blejec sam. Njen cilj je bil znova Mengeš. Patrolja je štela 30 borcev in je bila oborožena s puškomitraljezom. Kmalu po prihodu je začela s propagandnimi akcijami. Najprej se je napolnila v Senkov turn, zapela nekaj slovenskih in partizanskih pesmi ter razdelila letake. Od tu je odšla v Bukovico, naletela tu na nemško patroljo in jo poglajala v beg.

Nekaj dni po teh dogodkih so obiskali Loko pri Mengšu, toda Nemci so jim bili kmalu za petami in po kratkem boju so se umaknili na trzinse travnike. Od tod so šli v Dragomelj, kjer so zaplenili precej opreme, končno se spet vrnili na trzinse travnike in se nato preko Mengša in Tunjic vrnili v bataljonsko taborišče pri Trojici nad Moravčami.

Zadnja patrolja je odšla iz bataljona okrog 1. oktobra. Vendar so Nemci zaradi prejšnjih patrolj tako poostriili budnost, da je ostala na terenu le kratek čas.

V času, ko so bile patrolje, ta svojevrstna propagandna oblika NOV, na terenu, so opustošile vrsto nemških občinskih uradov, vrtcev in pošt ter prizadejali obilo strahu nemčurjem in nemškim priseljencem. V naših ljudeh pa so s pesmijo, letaki, govori in udarnimi akcijami močno poglobljali narodno zavest.

Medtem pa so Nemci že organizirali prve raztrgance in ob koncu oktobra 1942 so se borci prvič spopadli z njimi. Raztrganci, ki so jih nabrali iz vrst kriminalcev in ljudi, ki so jih zamile nemške obljube in dobro plačilo, so Nemcem nudili mnogo več pomoči kot najrazličnejši njihovi dotedanji pomagači. Imeli pa so še to prednost, da so se dobro oboroženi sorazmerno lahko izmikali kazni. Raztrganci so po gozdovih stikali za partizani in v hajkah vodili Nemce. Ker so se izdajali za partizane, jim je marsikateri naš človek verjel, za kar so ga največkrat seveda zaprli. Z raztrganci so se partizani prvič spopadli 29. oktobra 1942 pri Trojici nad Moravčami.

Ta prvi spopad z raztrganci je pomenil nekak uvod v čedalje pogostnejše nemške

**Taborišče
Kamniškega bataljona
na Kostanjski planini,
kjer je 24. XII. 1942
padel narodni heroj
Matija Blejec-Matevž,
komandant Kamniškega
bataljona**

napade na Kamniški bataljon. Dotlej so namreč Nemci zasledovali predvsem Kokrški bataljon in ga v nekaj spopadih skoraj docela uničili, tako da je od njega ostalo komaj kakih 20 borcev. Da je bil položaj še hujši, je brez sledu izginil komandant odreda, ki je bil dotlej stalno pri tem bataljonu.

Prvo večjo hajko za partizane na Kamniškem so Nemci pripravili po Dnevu mrtvih, potem ko so izvedeli, da so borci imeli ta dan na Trojici kratko žalno svečanost. Odtlej je moral bataljon čedalje pogosteje menjavati svoja bivališča, poostriiti čuječnost in na akcije je največkrat odhajal kar v celotnem sestavu. Za najuspešnejši boj proti okupatorju pa je štab iskal povezave tudi s sosednjimi partizanskimi enotami, zlasti s štajerskimi partizani. Večji povezavi kamniških in štajerskih partizanov je bil namenjen tudi posvet, ki so ga imeli vodilni funkcionarji 20. decembra 1942 na Kostanjski planini. Sestanku je prisostvoval tudi namestnik komisarja I. grupe odredov Stane Bizjak. Poleg Matije Blejca se je sestanka udeležil tudi komandant Savinjskega bataljona Alojz Kolman-Marok, Franc Poglajen-Kranjce komandant Moravskega bataljona, Nace Sterlekar-Jože in Viktor Stražišar-Silvester, terenska delavca kamniškega okrožja. Mimogrede pa se je v teh dneh mudil pri Kamniškem bataljonu tudi komandant II. grupe odredov Franc Rozman-Stane. 21. decembra 1942 je na Kostanjsko planino prišel tudi ostanek Kokrškega bataljona pod vodstvom komisarja odreda Antona Stefeta-Stefana Jakopiča, ki je imel nalogo, da uredi novi štab Kokrškega odreda. Štab se je zato takoj formiral. Komandant odreda je postal Matija Blejec z novim ime-

nom Silvo Kamnikar, za novega komandanta Kamniškega bataljona pa so postavili Franca Pera-Vida. Naslednji dan pa je odred doživel dotlej največji spopad z Nemci. Partizane je ta dan napadlo več sto sovražnikov. V neenakem boju, saj so Nemci napadli z dvajsetkratno premočjo, je padlo 16 najboljših kamniških borcev, med njimi tudi komandant odreda Matija Blejec.

Da se Nemci pripravljajo na večji napad, so ugotavljali obveščevalci že nekaj dni pred usodnim 24. decembrom. Skoraj neprestano so se posamezne patrolje spopadale s skupinami policistov ali raztrganec, ki so se potikale po Kostanjski planini. Vendar se prav od tega dne ni pripetilo nič posebnega. 24. decembra zjutraj pa je zaseda na Tuhinjski strani nenadoma zagledala nemške kolone, ki so prihajale iz kamniške smeri. Skoraj istočasno se je spopadla z Nemci tudi zaseda, ki je varovala pot proti Črnicu.

Takoj po prvih streljih se je odred pripravil za boj. Komandant je borce razporedil tako, da bi lahko odbijali napade Nemcev z vseh strani. Nato so Nemce pustili tako blizu, da so lahko razložili njihovo komando in klicanje, naj se predajo. Prvi naskok je odred z lahkoto odbil, vendar je nesreča hotela, da je eden od nemških strelcov ranil komandanta v kolk. Prvem napadu so sledili še trije in v četrtem so napadli Nemci tudi s severa. Kljub temu, da je bil Matevž ranjen, je ostal na položaju in naprej pooveljeval odredu. Ker so Nemci napadali čedalje bolj srdito, je komandant ukazal preboj. Nato so se borci z ranjenim komandantom na čelu pogнали v protinapad in na enem mestu za hip obroč tudi prebili, tako da se je rešil vsaj del borcev,

med njimi tudi nekaj hudo ranjenih. Toda Nemci so v nekaj trenutkih obroč znova zaprli in čeprav so borci napadali z vsemi silami, ga nismo mogli znova prebiti. Ti poslednji naskoki pa so terjali najhujše žrtve. Padel je komandant odreda, novi komandant Kamniškega bataljona si je hudo ranjen v trebuh sam vzel življenje, pod krogli sovražnikov sta se zrušila komandirja čet Tine Pestotnik-Miha in Peter Podbevšek-Dušan. Padel je tudi Matijev soborec Janez Ogrin-Lojze, s katerim sta se družno borila za svobodo od prvega trenutka.

Končno so nemški napadi nekoliko ponehali, zlasti ker je začela padati gosta megla in preostali borci so se prebili proti Zgoršnjemu Tuhinju.

Tako se je zaključila življenjska pot Matije Blejca-Matevža, legendarnega komandanta Kamniškega bataljona, čudovitega partizana, kot ga označuje eden od njegovih ožjih tovarišev; resničnega vzora hrabrega, prekaljenega in nadvse preudarnega vojaškega poveljnika, ki je skladno združeval v sebi vojaka in političnega delavca, do kraja požrtvovalnega, premišljenega in izrednega tovariša. Zato ni čudno, da je njegova smrt tako boleče odjeknila med borci in med prebivalci.

Te dni mu bomo v Mengšu postavili nagrobni spomenik. Upajmo, da ne bo dolgo, ko se mu bo Mengeš, pa ne samo domače mesto, marveč celotno nekdanje kamniško partijsko okrožje in vsa slovenska domovina oddolžila z mnogo večjim in lepšim spomenikom sredi Mengša, sredi njegovega rojstnega kraja, ki mu je bil tako pri srcu, in iz katerega je v času, ko je bil komandant bataljona napravil najmočnejše oporišče NOB na ravniškem delu kamniškega okrožja.

Ivan Vidali

Ob 80-letnici mengeške godbe

Letos praznuje tudi mengeška godba svoj častitljiv jubilej — 80-letnico svojega obstoja. V vseh teh letih je tako zrasla z Mengšem in z mengeškimi javnim življenjem, da si Mengšani kljub vsem sodobnim pridobitvam ne morejo misliti, kako bi bilo brez njihove častitljive godbe, ki pomeni skoraj edino vez med nekdanjim in sedanjim Mengšem.

Godba je že v prvih letih svojega obstoja zaslovela po slovenski domovini in ponela ime Mengša daleč med slovenske rojake.

Misel, da bi tudi Mengeš imel svojo godbo, se je porodila poleti 1884. V začetku novembra tega leta se je 33 ustanoviteljev godbe s posebnim oglasom obrnilo na Mengšane, naj bi z denarnimi prispevki

omogočili godbi nabavo instrumentov. Odziv je bil velik. Pristopilo je še nekaj članov, tako da je godba ob začetku svojega obstoja štela kar 42 godbenikov. Vodstvo godbe je prevzel glavni pobudnik za njeno ustanovitev in njen prvi kapelnik Bernard Degischer, po rodu iz Tirolske, ki se je priženil v Mengeš. Prve vaje so imeli na travniku za Ravbarjevim gradom, kjer so se učili korakati na preprosto koračnico, ki jo je zložil Degischer sam. Godba je sčasoma dobila ugled in veljavo. Vabili so jo daleč po slovenski deželi k sodelovanju pri gasilskih proslavah, telovadnih nastopih, raznih kongresih, veselicah, proslavah raznih obletnic itd. Poleg tega je vsako leto priredila v domačem kraju samostojen koncert s programskimi točkami.

Godba je dosledno odklanjala opredelitev po političnih strankah, čeprav so jo tedanje vladajoče stranke večkrat skušale vpreči v svoj strankarski voz. Godbo so sestavljali delavci in kmetje. Praznovanje prvega maja z budnico skozi Mengeš je pri naših godbenikih že tradicionalno. Ko so protiljudski režimi v stari Jugoslaviji ostro nastopali proti prvomajskemu praznovanju, so se godbeniki tega dne umaknili v gozd in tamkaj ob godbi in

pesmi praznovali delavski praznik.

Kakor vsako organizacijo, tako so tudi mengeško godbo večkrat pretresli notranji spori in grozili, da se bo godba razšla. Tako je na primer leta 1924 štela nekaj časa le še sedem članov. Toda vedno so spet zmagale zdrave sile v godbi, vrste članov so se utrdile in narasle, tako da je godba spet lahko zaživela svoje polno življenje.

V drugi svetovni vojni je delovanje godbe zamrlo, toda takoj po osvoboditvi je godba spet zaživela in vneto sodelovala pri vseh tokratnih manifestacijah v osvobojeni domovini. Postala je neločljiv del vseh naših proslav, prireditev, povork itd. v vsem kamniškem okraju. Omenimo naj le, da je od maja 1945 do konca istega leta nastopila nič manj kot 52-krat, če vzamemo vso dobo od osvoboditve do danes, beleži godba okoli 700 nastopov. Toda lahko rečemo, da je pravi razmah doživela godba šele po zmagi naše ljudske revolucije. V vsej dolgi dobi svojega življenja je imela godba le šest kapelnikov. Prvi je bil že omenjeni Bernard Degischer, ki je vodil godbo od 1884 do 1898. Za njim jo je kratko dobo od 1898 do 1901 vodil njegov brat (Nadaljevanje na str. 11)

Ustanovitelji mengeške godbe

(Nadaljevanje s 7. strani)
 Franc Degischer. Nato je kot tretji kapelnik prevzel godbo Peter Lipar, ki jo je vodil polnih 52 let, vse do svoje smrti leta 1953. Prav pod Liparjevimi vodstvom je dosegla godba višek svojega razvoja in zaslovela daleč po Sloveniji. Kapelnik Lipar in mengeška godba sta postala en pojem. V spominu Mengšanov bo še dolgo živela njegova markantna postava s kosatimi brki in kapelniški uniformi in s kapelniško palico. Po njegovi smrti je kot četrti kapelnik prevzel godbo le nekaj let Ernest Kvarčič, nato kot peti kapelnik Jože Gorjan tudi le za nekaj let, sedanji, šesti kapelnik je Anton Mehle.

Po vojni, leta 1946, je godba dobila končno tudi svojo lastno streho — godbeni dom. Spominu svojega dolgoletnega kapelnika Liparja se je oddolžila s tem, da mu je na godbenem domu vzdala spominsko ploščo.

Pred nekaj leti je godba s podporo domačih podjetij in občine dobila nove instrumente. To je bilo nujno potrebno, saj so bili nekateri instrumenti stari prav toliko kot godba. Se neko razveseljivo dejstvo moramo poudariti: godba se pomlajuje. V svoje vrste je znala pritegniti mladino. Tako je godbi zagotovljen nadaljnji obstoj, mladi godbeniki pa bodo s prav takšno požrtvevalnostjo in idealizmom nadalje-

vali njeno svetlo tradicijo, kot so to delali in še delajo njihovi starejši tovariši.

Od ustanovitve godbe do danes se je v Mengšu mnogo spremenilo. Iz nekdanjega izrazito kmečko-obrtniškega kraja postaja sedaj moderno industrijsko naselje. Če so se v tedanjih časih seznanjali Mengšani z glasbo edinole preko svoje godbe, danes tega ni več. Danes imamo v Mengšu glasbeno šolo, tovarno glasbil, kino, vrsto instrumentalnih ansamblov, cel kup radijskih in televizijskih aparatov. Toda napačno bi bilo, če bi naše godbenike ob vsem tem navdajalo malodušje, češ, saj nismo več potrebni. Nasprotno, godba ima še vedno svoj smisel in tudi vse pogoje za nadaljnji obstoj. Ne samo, da je godba del mengeške tradicije in tako rekoč sestavni del mengeškega javnega življenja, da jo vedno radi poslušamo, kadar nastopa, marveč je njeno sodelovanje na javnih prireditvah, proslavah, povorkah itd. nujno. Noben moderni ansambel je ne more pri tem nadomestiti. In končno, ali bi lahko pogrešali njene prvotne budnice in noveletne udarne pozdrave?

Mengeški godbi želimo ob njenem visokem jubileju še mnogo let uspehov, svežine in delovnega prizadevanja!

Zvone Gorjup

Delavska univerza DOMŽALE

Iz zgodovine delavskega gibanja domžalskih in mengeških slamnikarjev

Za prikaz razvoja delavskega gibanja slamnikarjev je na razpolago le malo arhivskega gradiva. Arhiv domžalske skupine Jugoslovanske strokovne zveze je bil uničen pred nekaj leti, arhiv strokovne organizacije v Mengšu pa med vojno. Le nekaj spisov mengeške skupine JSZ še hrani Janez Koželj. Vse dostopno gradivo o delavstvu slamnikarske industrije je v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Precej podatkov o položaju slamnikarjev in njihovih borbah je v fondu Inšpekcije dela in v fondu Jugoslovanske strokovne zveze. Nekaj člankov o položaju slamnikarskega delavstva, njegovih organizacijah in stavkah je v glasilu krščansko-socialnega delavstva Naši moči (1905—1922), v lokalnem listu Kamničan (1905—1907), ki je izhajal kot priloga Našega lista, ter v Slovincu.

Stanje slamnikarske industrije in življenje delavstva je

opisal obrtni nadzornik dr. Valentin Pogatschnigg v svojem poročilu za l. 1892, objavljenem v Laibacher Zeitung 1893, št. 123, ter v Bericht der k. k. Geverbe-Inspektoren über die Heimarbeit in Österreich, Dritter Band, Wien 1901; o stavekah 1922 pa so podatki tudi v Izveštaju inspekcije rada kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca o njenom poslovanju u g. 1922, Beograd 1923.

Piscei razprav o slamnikarski domači obrti in industriji so zgodovini delavskega gibanja posvetili le majhno pozornost. Franc Bernik je v prvi knjigi Zgodovine fare Domžale, Ljubljana 1923, precej podrobno opisal nastanek in delovanje delavske organizacije v Domžalah. Težke razmere slamnikarskega delavstva in njegova prizadevanja zaboljšanje položaja je na kratko opisal ameriški Slovenec Ignac Mušič v sestavku Slamnikarska obrt in slovenski slamnikarji (Glas naroda 1963, št. 34-43), v

katerem je obsežno prikazal razvoj delavskega gibanja med slovenskimi slamnikarji v New Yorku. O stavekah domžalskih in mengeških slamnikarjev je pisal še Srečko Zabrič v razpravi Delavsko gibanje med obema vojnama na Kamniškem v Kamniškem zborniku VIII-1962. Razvoj delavskega gibanja slamnikarjev pred prvo svetovno vojno so predvsem po Bernikovih podatkih, št. 1, 29. avgust 1957 opisali v svojih člankih še Ivan Radenšek v Domžalskem vestniku, št. 1, 29. avgust 1954, Janez Jerovšek v Kamniškem zborniku III-1957 in Zdravko Troha v Domžalcu, št. 1 10. julij 1959.

O nastanku in razvoju slamnikarske industrije so pisali Franc Bernik v prvem in drugem delu Zgodovine fare Domžale, Ljubljana 1959, Vlado Valenčič v razpravi Prebivalstvo kamniškega področja skozi tri stoletja, Kamniški zbornik IV-1958, in v razpravi O slamnikarski domači obrti v istem zborniku V-1959, Alfonz Mihelič v Gospodarskem orisu, Mengeški zbornik, Ljubljana 1954, in Albin Pavlin v prispevku Domžale v svojem razvoju, Kamniški zbornik III-1957.

Pri sestavljanju tega prispevka sem koristno uporabil tudi ustna pričevanja Pepce Sušnik, Tomaža Smoleta, Leopolda Burje in Tonefa Ravnikarja iz Domžal ter Janeza Koželja iz Mengša.

Nastanek slamnikarske industrije

Začetek slamnikarske industrije v Domžalah in Mengšu je povezan z letom 1866, ko je morala Avstrija prepustiti Italiji Benečijo, Tirolski podjetniki so morali zaradi carinskih ovir pri izvozu slamnikov iz Italije v Avstrijo opustiti slamnikarska podjetja v Marostiki na Benečanskem. Ko so iskali najbolj primerno lokacijo za ustanovitev podjetij v habsburški monarhiji, so se odločili za Domžale in Mengeš. Tu so namreč lahko računali na zadostne količine surovin ter na

pručenno in poceni delovno silo. Jeseni 1866 je nastalo v Domžalah podjetje Ladstätter, Oberwalder & Co., ki se je naglo razvijalo. Že po štirih letih sta se glavna družabnika ločila in ustanovila dvoje samostojnih podjetij: Peter Ladstätter in sinovi ter Jakob Oberwalder & Co. To sta bili največji in najmodernejši slamnikarski tovarni v Domžalah. Tudi Janez Kurzthaler je prišel v Domžale iz Marostike in l. 1869 sezidal slamnikarsko tovarno. L. 1874 je začela obratovati tovarna J. Mellitzer, Kleinlercher & Co., 1882 pa je tvrdka Bratje Oberwalder ustanovila še zadnje večje slamnikarsko podjetje v Domžalah. Krajsi čas je obratovalo v Domžalah še pet manjših tovarni tirolskih podjetnikov, od Slovencev pa so ustanovili pomembnejše slamnikarske obrate Andrej Jančigaj (naslednik Matija Ravnikar), Janez Markužič (naslednik Franc Cerar), Jože Mazovec, Jakob Flis, Anton Maček in njegova sinova, Alojž Škrabar in Valentin Pavli. Slovenski obrtniki niso imeli dovolj kapitala za razširitev svojih obratov v tovarne. V sezonah so zaposlovali poprečno po deset delavcev, le pri Ravnikarju in Cerarju je delalo tudi do 20 delavcev. V tovarnah je dobilo zaposlitev precejšnje število ljudi iz Domžal in okolice. Podjetje Jakob Oberwalder & Co. je že kmalu po ustanovitvi zaposlovalo okrog 100 oseb, leta 1880 je delalo v šestih tovarnah blizu 400 delavcev in delavk v začetku 90. let je število zaposlenih naraslo na več kot 500 oseb, v letih pred prvo svetovno vojno pa se je to število zaposlenih celo podvojilo. Za primerjavo naj navedemo podatke Luisa Edgarja Andésa, da se je s pletenjem kit in izdelovanjem slamnikov ukvarjalo v kamniškem okraju leta 1875 okrog 12 tisoč prebivalcev in še v začetku 20. stoletja po oceni obrtnega nadzornika Valentina Pogatschinga nad 6 tisoč ljudi. Kljub postopnem nazadovanju je torej domača obrt nudila zaslužek večjemu delu prebivalstva kot industrija. Koncentracija slam-

Slamnikarske tovarne v Domžalah so popolnoma spremenile zunanjo podobo Domžal, povzročile pa so tudi velike družbene spremembe

Pletenje kit je v domžalski okolici zelo stara domača obrt. Posebno v zimskih mesecih je predstavljala vir dodatnega zaslужka

nikarske industrije v Domžalah je pospešila proces urbanizacije in docela spremenila zunanji videz kraja. Še leta 1869 je štela domžalska občina le 1120 prebivalcev, leta 1910 pa je na njenem območju prebivalo 2022 oseb.

Tudi Mengeš je imel ugodne pogoje za ustanovitev slamninarskih podjetij. Podjetje Stemberger & Mellitzer je leta 1870 zgradilo veliko slamninarsko tovarno, ki je po povečanju leta 1890 zaposlovala v sezoni do 160 delavcev. Mimo nje je krajši čas v Mengšu obratovala tudi podružnica tovarne Ladtätter iz Domžal. Tirolski podjetniki pa so pri poskusih ustanovitve novih slamninarskih obratov v Mengšu našli odločen odpor domačih veljakov, ki so se bali, da bi z nastankom močne industrije zmanjkalo hlapcev in dekel za poljska dela. Mengeš je zato tudi po številu prebivalstva le počasi rasel. Leta 1869 je živelo v mengeški občini 1545 ljudi, leta 1900 pa 1575.

Šestdeseta leta devetnajstega stoletja so pomemben mejnik v razvoju slamninarstva. Leta 1867 so pripeljali iz Italije v Domžale nekaj stiskalnic za oblikovanje slamninkov, kmalu za tem pa so začeli uporabljati v tovarni šivalne stroje. Ta strojna revolucija je omogočila pravo tovarniško proizvodnjo slamninkov. Po statističnih podatkih Trgovske in obrtne zbornice so že leta 1880 izdelali v domžalskih in mengeških slamninarskih tovarnah okrog milijon slamninkov.

Na prelomu osemdesetih in devedesetih let 19. stoletja je prišlo do kratkotrajne krize v domžalski slamninarski industriji zaradi konkurence švicarskih, francoskih in italijanskih podjetij. Domžalska in mengeška podjetja so v tem času kričala večji del potreb avstro-ogrškega trga, deloma pa so jih že tudi izvažali, in to najprej v balkanske, pozneje pa tudi v druge evropske države. Razmah proizvodnje je terjal tudi boljše povezavo Domžal z Ljubljano in preko nje s svetom. Zato so se domžalski tovarnarji

pridružili akciji za gradnjo kamniške železnice. Tovarnarja P. Ladtätter in J. Oberwalder sta nakupila tudi precej delnic, da bi pospešila začetek gradnje. 28. januarja 1891 je stekla kamniška lokalka in s tem so proizvajali domžalskih slamninarskih podjetij hitreje prihajali na trg.

Že pred 1890 so domžalski tovarnarji ustanovili podružnice v nekaterih evropskih mestih, Krizant Ladtätter pa 1882 za kratko dobo celo v New Yorku. Pred prvo svetovno vojno so imeli domžalski Tirolci v povezavi s svojimi sorodniki podružnice na Dunaju, v Pragi, v Budimpešti, v Lwovu, v Bratislavi, v Brnu, Gradcu, Kronstadtu, v Bukarešti, Linzu, Welsu in Firencah. Tirolci so prišli v Domžale in Mengeš z razmeroma skromnim kapitalom, v nekaj desetletjih pa so postali lastniki slamninarske industrije, ki je imela pomembno vlogo na svetovnem tržišču.

Industrija in domača obrt

Z nastankom slamninarske industrije je povpraševanje po kitah poraslo, kar je ugodno vplivalo na razvoj te domače obrti, katere začetke zasledimo v naših krajih že v drugi polovici 18. stoletja. V obdobju največjega razmaha sredi osemdesetih let 19. stoletja je dala domača obrt do dva milijona kit v vrednosti 200.000 goldinarjev. Pletenje kit pa je bila za večino le vir postranskega zaslужka, kar so podjetniki in prekupčevalci izkoristili za zniževanje odkupnih cen.

O slamninarski domači obrti je 1893 govoril v kranjskem deželnem zboru pisatelj in poslanec Janko Kersnik. V svojem govoru je povedal, da so okrog 1880 plačevali 46 komolcev dolge kite po 10 do 12 krajcarjev. 1893 pa je vrednost take kite padla od 5 do 7 krajcarjev. Dnevni zaslужek pletic je znašal komaj okrog 10 krajcarjev. Če vračunamo tudi vrednost porabljenega slame, Ta padeč vrednosti kit je povzročila zlasti konkurenca kitajskih, švicarskih in italijanskih

kit. Domače kite so lahko uporabljali le za izdelovanje navadnih slamninkov. Nizki zaslужki in tuja konkurenca so povzročili precejšnje nazadovanje domače obrti. Koristno akcijo za poživitev domače obrti je izvedel župnik Bernik leta 1908 z ustanovitvijo zadruge Kitarsko društvo v Domžalah, ki je dobavljalo članom surovine s Češke. Vse do prve svetovne vojne je zadruga dobro delovala in njen pomen je predvsem v tem, da je razbila monopol domžalskih podjetnikov pri nakupovanju kit s tem, da jih je prodajala raznim slamninarskim tovarnarjem tudi v tujino. Domžalski podjetniki so zadrugo bojkotirali, čeprav je kvaliteta kit ustrezala uvoženim. Toda zadruga je uspešno premagala vse težave in v času svojega obstoja (formalno je obstajala do leta 1922, dejansko pa je že v vojni povsem prenehala poslovati), je nudila svojim članom 136.508,54 kron predvojne vrednosti čistega dohodka.

Nastanek industrije je torej samo v začetku ugodno vplival na razvoj domače obrti.

Za slamnike boljše vrste so tovarnarji uvažali kite in tudi slamo, ki so jo dali v pletenje na kmetije in okoliške vasi. Zaslужek teh pletic in pletičev je bil nekoliko boljši, odvisni pa so bili od tovarnarja glede dobave surovin in oddaje kit. Tudi izdelovanje vezanih slamninkov so izročali tovarnarji v delo na dom. Izdelovalce teh slamninkov lahko štejeemo za napol delavce.

Delovne in mezne razmere

Delo v slamninarskih tovarnah je bilo sezonsko. Tovarne so začele obratovati ob koncu septembra in navadna sezona je trajala do aprila, nato pa je približno dva meseca trajala tako imenovana hitra sezona, ko so tovarne razpošiljale slamnike na trg. Delovni čas je v navadni sezoni trajal od 6. ure zjutraj do 7. ure zvečer, v hitri sezoni pa tudi do 9. ali 10. ure zvečer. Od sezone 1908/09 je redni delovni čas trajal deset ur (od 7. ure do 12. in od 13. do 18. ure), v hitri sezoni pa so delali po 2 naduri ali več. Tovarnarji so radi sprejemali na delo že deklice in dečke s štirinajstimi leti, iz poročila obrtnega nadzornika pa izvememo, da so posamezni podjetniki tudi kršili določbe o prepovedi sprejemanja na delo otrok pod štirinajstimi leti starosti. Novinci so morali najprej donášati premog, prenašati zaboje v odpremnici, si pridobiti znanje o vrstah in merah kit, izuriti so se morali v beljenju slamninkov in šele po pet ali več letih so jih namestili kot oblikovalce. Deklice so morale najprej izbirati kite in jih prinašati šivalkam v delavnice, nato so šivale trakove in okraske na slamnike in šele po štirih ali petih letih so jih pri-

postavili k šivalnim strojem. Na mesta predelavcev so podjetniki nameščali izključno svoje rojake in sorodnike. Tirolskim začetnikom ni bilo treba v učni dobi opravljati vseh del in so hitreje napredovali. Večini zaposlenih je tovarniški zaslужek pomenil osnovni vir za preživljanje, v tovarnah pa so delale tudi hčere premožnih posestnikov. Pravi tovarniški delavci in delavke so morali poleti poiskati dodatni zaslужek. Moški običajno kot zidarji in tesarji, ženske pa kot dninarice pri poljskih delih. Prav ta raznovrstni sestav delavstva je oviral razmah delavskega gibanja med slamninarji in zlasti enotni nastop v bojih za izboljšanje mezdnih in delovnih pogojev.

Največ nezadovoljstva so povzročali med slamninarji nizki mezdni zaslужki. Viri si glede plač nasprotujejo, iz vseh pa se vidi, da so zaslужki tovarniškega delavstva v primerjavi s pletilci kit višji in v stalnem porastu. Prvi tovarniški delavci so zaslужili po dve do tri krome na teden in tudi najspretnejše šivalke so še v letih 1890 do 1895 zaslужile le tri krome tedensko. Še ta skromni zaslужek delavstvo ni dobilo izplačano ob tednu, temveč so podjetniki tudi dve kroni tedenskega zaslужka zadržali in ga izplačali šele ob koncu sezone. S tem so tovarnarji prišli do cenenege kredita za razširjanje produkcije. Še do konca prve svetovne vojne so morali puščati v podjetnikovi blagajni po eno krono na teden. O teh razmerah pa obrtni nadzornik Pogatschnigg ni bil poučen. Podjetniki so mu dali podatke, da je leta 1891 dobival npr. stiskalec 1 goldinar 20 krajcarjev plače na dan, barvar 80 krajcarjev, belilec 90 krajcarjev, oblikovalec slamninkov 1 goldinar 30 krajcarjev, lepilec 60 krajcarjev do 1 goldinar, šivalke 60 krajcarjev do 1 goldinar, ročne šivalke 40 do 50 krajcarjev, vezalke kit in apretirke pa 60 krajcarjev na dan. Podjetniki tudi niso nadzorniku pravilno prikazali zaslужkov in so le za tirolske delavce priznali, da dobivajo zaslужek izplačan šele ob koncu sezone, tedensko pa le akontacijo. Sičler pa so se slovenski delavci tudi pritoževali, da se obrtni nadzornik ni hotel s slovenskimi delavci razgovarjati o delovni in mezdni razmerah. Lokalni list Kamničan piše leta 1905, da prejemajo dekleta v domžalskih slamninarskih tovarnah beraške plače 15 do 20 krajcarjev na dan, možje z družinami pa 50 do 60 krajcarjev. Dopisnik iz Domžal piše marca 1907 v Naši moči o težki krivici, ker marsikateri delavec ne zaslужi v dveh urah niti 30 vinarjev ali 75 krajcarjev na dan. Na začetku sezone 1907/8 so začetnice zaslужile po 20 do 30 krajcarjev dnevno, marsikatera delavka pa je dobila še po treh letih zaposlitve

le po 35 krajcarjev na dan, izučeni delavci so dobili 70 do 80 krajcarjev na dan, pri podjetju Mellitzer & Kleinlercher pa celo samo po 60 do 65 krajcarjev na dan. Delavke so morale s tem borbim zaslužkom še kupovati sukanec za šivanje slamnikov, ki so ga tovarnarji prodajali celo po 20 vinarjev dražje kot v trgovini. Ker je nekaj deklet kupilo sukanec v trgovini, da bi si nizkega zaslužka ne zmanjševalo še z uporabo dragega tovarniškega sukanca, so morale plačati denarno kazen. Tovarnarji so v skrbi za svoj zaslužek dali prilepiti na vretenca svoje firme, da ne bi prišlo do novih »zlorab«.

Tirolci so bili največ zaposleni kot preddelavci in stiskalci slamnikov. Začetniki so prejeli leta 1907 na dan tri krome ali približno petkrat več kot njihovi slovenski vrstniki, kvalificirani tirolski delavci pa so prejeli po pet kron, torej trikrat več od zaslužka najboljših domačih delavcev. Neenako vrednotenje dela je slovensko delavstvo občutilo kot krivico zlasti še, ker je bilo strokovno boljše in je moralo poučevati tirolske delavce. Učenec je bil torej bolje plačan od učitelja. Ameriški Slovenec Ignac Mušič je upravičeno zapisal, da je imel ob takih zaslužkih delavstva »gospodar odprto pot do nešteti tisočakov, medtem ko se je moral delavce zadovoljiti le z vsakdanjim kruhom za dni, ko je delal pri njem, za ostalo dobo v letu pa si je moral iskati zaslužka drugode«.

Nemško-slovenski odnosi

Domači delavci so bili tudi nezadovoljni zato, ker jih niso zaposlovali na vodilna delovna mesta, čeprav so bili zanje boljše usposobljeni kot Tirolci, ki so v vedno večjem številu prihajali na delo v domžalska in mengšaška slamnikarska podjetja. Leta 1900 je prebivalo v kamniškem okraju (predvsem v Domžalah in v Mengšu) 227 Tirolcev, leta 1910 pa že 276 oseb z domovinsko pravico na Tirolskem. Z ekonomsko in številčno krepitvijo tirolskih priseljencev je rasel tudi njihov vpliv na vse javno dogajanje v Domžalah. Pet slamnikarskih tovarnarjev je dobilo stalno mesto v domžalskem občinskem odboru. Položaj virilistov so tirolski podjetniki zadržali vse do spremembe občinskega volilnega reda 1911. leta. Ker so tirolski tovarnarji s svojo ekonomsko močjo lahko preprečili izvajanje sklepov občinskega odbora, je vodstvo krajevne SLS sprejelo na svojo kandidatno listo tudi tri tirolske tovarnarje, da bi jih tako vezalo na izvajanje občinskih sklepov. Za občinska odbornika sta bila oktobra leta 1911 izvoljena v I. razredu oba najmočnejša tovarnarja Krizant Ladstätter in Jakob Oberwalder, v II. razredu pa Hans Kurzthaler. Tirolci so 1890 ustanovili tudi zasebno

nemško šolo v Domžalah, leta 1904 pa jim je knezoškofijski ordinariat odobril organizirati štirikrat na leto verske obrede v nemščini. Slovenci so bili v Domžalah socialno in politično zapostavljeni. To je seveda odločilno vplivalo na prebujenje in krepitev narodne zavesti, ki se je javno kazala zlasti ob nemških prireditvah, ki jih je organiziralo nemško-tirolsko društvo »Andreas Hofer Verein«. To društvo domžalskih Tirolcev je spomladi 1905 začelo pripravljati veliko slavnje ob razvitju novega prapora. Slovenci so to prireditev smatrali za narodnostno izivanje in dokazovanje nemške moči v Domžalah. Zato so se tudi nanjo pripravili. 1. junija 1905 je Nemce iz Ljubljane in drugih krajev pričakalo na domžalski železniški postaji veliko število Slovencev z zastavami in godbo, ki je goste »pozdravila« z »Naprej zastave Slave«. Slovenci, ki so ta dan prišli v Domžale tudi iz Ljubljane, Kamnika, Mengša in drugih krajev, so nato z žvižganjem, obmetovanjem z jajci in kamenjem spremljali razvitje prapora na trgu pri Ladstätterjevi tovarni. Orožniki so Nemce branili. Prišlo je celo do streljanja in neki delavec iz Ljubljane je bil ranjen. Orožniki so morali dobiti okrepitev, da so lahko preprečili razdejavanje društvenih prostorov tirolskega društva. Nemški udeleženci proslave so morali pod orožniškim varstvom zvečer zapustiti Domžale, Tirolci so ta dan lahko videli, da jim Domžale ne bo uspelo spremeniti v drugo Kočevje, nemški kapital pa je ob teh dogodkih lahko spoznal, da je osvojen in nezaželen. Da je v tem dogodku odseval boj mednih delavcev s kapitalom, dokazuje množična udeležba slamnikarjev v demonstracijah. Več udeležencev demonstracij so podjetniki kaznovali z odpustom z dela. Domžalski dogodki so široko odmevali po vsej Sloveniji in o njih so razpravljali tudi poslanci v dunajskem parlamentu. List Kamničan je po teh dogodkih pozival, »naj bi se v odgovor nesramnemu početju nadutih, s trudom slovenskih rok obogatelih nemških slamnikarjev v Domžalah takoj šlo na delo za osamosvojitve slovenske slamnikarske obrti. Res, slabo spričevalo za slovensko samozavest, ako bomo puščali še nadalje izmzgavati naše ljudi, ako bomo gledali, kako pljuje oholi Tirolec v obraz tistemu, ki mu pomaga polniti žep s tisočaki!« Toda gospodarske pozicije tirolskih podjetnikov so bile trdne in slovenska slamnikarska obrt je imela še naprej samo drugorazredni pomen.

Nastanek delavskih organizacij

Maj 1897 je beneficiat Jakob Strupi ustanovil »Krščansko delavsko podporno društvo v Domžalah«. V društvenem od-

Slamnikarske delavke iz Mengša, Domžal in okoliških krajev leta 1915 v Wroclawu; stanovale so v samostanu

boru sta bila dva pomembna slamnikarska obrtnika Franc Cerar in Valentin Maček. To mešano delodajalsko-delavsko društvo je sprejemalo samo moške člane, ki so ob boleznih dobivali največ dve kroni podpore. Že po šestih letih obstoja je članstvo padlo na komaj 26, zato je občni zbor 3. januarja 1904 sklenil spremeniti društvena pravila. Nastalo je »Katoliško izobraževalno in podporno društvo v Domžalah«. V društvo so sprejemali tudi slamnikarske delavke. Društvo si je postavilo, da bo skrbelo za zmanjšanje delavske revščine na zakonit način, pospeševalo izobrazbo delavcev ter navajalo člane k treznemu in varčnemu življenju. Na 1. občnem zboru 7. februarja 1904 so tudi sprejeli sklep, da bodo plačevali bolniške podpore največ 30 dni po 1 krono dnevno. Društvo je svojo podporno in izobraževalno nalogo dobro izpolnjevalo, ni pa vse do jeseni 1907 posegalo tudi v delovne in plačilne razmere svojih članov, zato tudi ni bilo za delavstvo dovolj privlačno in je še spomladi 1907 združevalo le malo tovarniškega delavstva.

Na začetku slamnikarske sezone 1907/08 je domžalski beneficiat Franc Bernik oznanil na prižnici, da bo 22. septembra 1907 javno predavanje o strokovni organizaciji v župnišču. Predavanje se je iz strahu pred odpusti udeležilo le nekaj delavcev. Več poguma pa so pokazale delavke s precej številno udeležbo. Beneficiat je opisal težke razmere domačega slamnikarskega delavstva in predlagal, naj bi v okviru Katoliškega izobraževalnega društva ustanovili »Strokovni odsek slamnikarskega delavstva v Domžalah«. Navzoči so predlog sprejeli in odobrili dopolnitev člena 2 društvenih pravil.

Po spremembi pravil je dobil Strokovni odsek pravico, da »popolnoma samostojno razpravlja razsoja in sklepa o zadevah svoje stroke gledeboljšanja gmotnega položaja in varstva udov. Najvišji organ Strokovnega odseka je bil de-

lavski svet, ki so ga sestavljali zaupniki in zaupnice iz posameznih tovarn. Že takoj po predavanju so bili izvoljeni člani delavskega sveta. Zaupniki in zaupnice so imeli obsežne naloge: zbirati so morali podatke o višini plač in delovnih pogojih v svojih podjetjih, paziti so morali, da so bolniške blagajne izpolnjevale svoje dolžnosti do društvenih članov, skrbeti so morale za zdravstveno stanje in stanovanjske razmere delavstva in končno so morali člane odvajati od pijančevanja in jih navajati na varčevanje v »Cebelici«.

Prve stavke

Na ustanovnem zboru Strokovnega odseka je zbrano delavstvo sklenilo z okrožnico obvestiti tovarnarje o ustanovitvi nove delavske organizacije in jih hkrati prositi za povišek plač na veliko draginjo. Tovarnarji so organizacijo priznali in le delno zvišali plače. S tem delavstvo ni bilo zadovoljno in odločilo se je za stavko. Na odločitve so vplivali odnosi tirolskih preddelavcev do domačinov, ki so jih obkladali z najgršimi izrazi in zmerjali z »Windische Hunde«, Krainer Gesindel« itd. Posebno je strahovala podrejene delavke Krizantova Cila, ki je tudi zahtevala, da so ji morale delavke doma plesti nogavice in opravljati druga dela.

30. septembra 1907 so ostale doma delavke iz Ladstätterjeve tovarne. Ob devetih so ustavili delo še slamnikarji. Tudi delavke iz Kurzthalerjeve tovarne niso prišle na delo, ker je lastnik odpustil dve delavski zaupnici. Pred Ladstätterjevo tovarno se je opoldne zbralo precej delavstva, da bi onemogočilo stavkokazom popoldansko delo. Krizant Ladstätter je ponudil zaupnikom pet vinarjev poviška od vsake zaslužene krone, kar je delavstvo imelo še za hujšo nesramnost kot popolno odklonitev. Nato je šel k podjetniku beneficiat kot predsednik društva in mu zagrozil z intervencijo državnih

poslancev ter splošno stavko vsega slamninarskega delavstva domžalskih podjetij. Popoldne sta dva zastopnika domžalskih tovarnarjev seznanila s stavko okrajnega glavarja v Kamniku in ob 18. uri je prišlo v Domžale še sedem orožnikov, da bi preprečili morebitne izgredne. Ob isti uri so se tudi začela pogajanja in po dvehurnih razgovorih so delavski zastopniki dosegli popoln uspeh. Plače so jim zvišali za 10 do 20 odstotkov.

Domžalska stavka je opogumila tudi šivalke v tovarni Stemberger & Mellitzer v Mengšu. Z zahtevo, da jih podjetje plača enako kot šivalke v domžalskih tovarnah, so izbojevale s stavko sredi oktobra 1907.

Zal pa je predsednik društva le s stankami v Ladtätterjevi in Kurzthalerjevi tovarni pokazal pot do izboljšanja njihovega položaja. Beneficiat »je znal ob enem sprožiti in zavreti«. Odnosov med tirolskimi podjetniki in delavci ni želel zaostrovati, kar so delodajalci izkoristili in z nekaj odločnimi akcijami iztrebili »domala vso organizacijsko energijo slovenskih slamninarskev v Domžalah«.

Katoliško izobraževalno in podporno društvo je prav zaradi odločnih akcij v korist delavstva naraslo do konca 1907 na 372 članov. Strokovni odsek pa se je nato omejil le še na drobna posredovanja ob krivicah do posameznikov, vendar večjih akcij ni organiziral. Tudi se Strokovni odsek slamninarskega delavstva ni vključil v centralo krščansko socialnih strokovnih organizacij, Jugoslovansko strokovno zvezo, kar predsednik opravičuje s tem, da delavstvo ne bi moglo plačevati dvojne članarine v času, ko so zbirali denarna sredstva za gradnjo društvenega doma v Domžalah.

Franc Bernik tudi pravi, da se je o tem posvetoval z dr. Janezom Evangelistom Krekom, ki se je kot državnozborski poslanec kamniškobrdskega volilnega okraja večkrat nudi v Domžalah in je tudi predaval slamninarskim delavcem. Jugoslovanska strokovna zveza je

tako izdvajanje iz skupnega strokovnega gibanja obstojala in pravilno ocenila, da se samostojna društva ukvarjajo le z drobnimi krajevnimi zadevami, pri tem pa izgubljajo smisel za skupne akcije. Katoliško izobraževalno in podporno društvo je s svojim strokovnim odsekom delovalo po letu 1907 predvsem na izobraževalnem področju, tako s prirejanjem predavanj, dramskimi in pevskimi nastopi ter knjižnico. Ves čas je tudi izplačevalo bolniške podpore in od leta 1911 še posmrtninske podpore. Velika finančna sredstva je društvo vložilo v društveni dom, ki so ga slovesno odprli 28. avgusta 1910 in je služil za prireditve, zborovanja in seje vseh domžalskih klerikalnih organizacij.

Leta 1897 je bilo ustanovljeno katoliško izobraževalno in podporno društvo tudi v Mengšu in je razvilo podobno dejavnost kot domžalsko. Ob 10-letnici obstoja so 8. avgusta 1907 odprli tudi društveni dom. Niti v Mengšu niti v Domžalah torej slovensko delavstvo pred prvo svetovno vojno ni imelo strokovne organizacije, ki bi odločno posegla v boj za izboljšanje njihovih življenjskih razmer.

Izseljevanje in sezonsko delo

Tovarniški delavci in delavke so iskali izhod iz težkega položaja v izseljevanju in odhajanju na sezonsko delo. Tirolski podjetniki so pošiljali v svoje podružnice šivalke iz domžalskih in mengeških podjetij. Pot v svet je bila vabljiva zlasti za revnejše delavke, saj so v podružnicah zelo dobro zaslužile. Njihova plača je znašala okrog leta 1895 že 18 goldinarjev na teden, mimo tega pa so jim podjetniki preskrbeli hrano in stanovanje in plačali stroške potovanja. Medtem ko so v evropska mesta odhajale delavke le na sezonsko delo, pa so v ZDA odhajale šivalke že od 1882. leta za daljšo dobo ali za stalno. S kvaliteto domžalskih in mengeških slamninkov je prodril v svet tudi glas o dobrih slamninarskih delavcih in delavkah. V Domžale in Mengeš so prihajali

agenti raznih slamninarskih podjetij in ponujali domačinom delo pod ugodnimi plačilnimi pogoji. Ko so v podružnicah začeli izdelovati klobuke, so podjetniki pošiljali tja na delo ob mrtni sezoni tudi nekaj svojih delavcev iz matičnih podjetij. Tako je bilo leta 1908 na sezonskem delu na Dunaju 21 domžalskih šivalk, v Bukarešti 11, v Prostejovu 6, v Budimpešti 5, v Pragi 4, v Lwovu 4, Kronstadtu 2 in Wrocławu 2. Iz Mengša so v posebno velikem številu odhajale delavke v Wrocławu (največ 80), delale pa so tudi v slamninarskih podjetjih na Češkem, v Nemčiji, na Madžarskem, v Švici, na Nizozemskem, v Romuniji in celo v Turčiji.

Poleg odhajanja na sezonsko delo pa je zajela zlasti Domžale leta 1905 »amerikanska epidemija«. Leta 1908 je živelo v New Yorku in delno še v Clevelandu in Chicagu 196 domžalskih izseljencev. Večina se je zaposlila v slamninarskih podjetjih. Obrtni nadzornik piše v svojem poročilu za 1909. leto, da je izseljevanje slamninarskega delavstva doseglo tak obseg, da je nastopilo občutno pomanjkanje šivalk in so zato podjetniki povečali plače za 20 do 25 % in uvedli premije, ki so pri podjetju Bratje Kurzthaler znašale 3.100 kron. Izseljevanje je ugodno vplivalo na izboljšanje zelo omejitve ali celo popoln izboljšanje plač domžalskega in mengeškega delavstva. V letih pred prvo svetovno vojno so dobili začetniki 6 kron, izučeni delavci in delavke 18 kron, tirolski predelavci pa 30 kron tedenske plače.

Slamninarsko delavstvo med prvo svetovno vojno

Z začetkom prve svetovne vojne se je končalo obdobje razcveta slamninarske industrije. V vojnem času se je trg za prodajo slamninkov zelo skrčil in tovarne so morale obratovanje ustaviti. V sezoni 1917/18 so delno obratovale samo štiri tovarne. V Ladtätterjevi tovarni je bilo aprila 1918 zaposlenih 42 delavcev in 97 delavk. Poveljnik orožniške postaje v Domžalah Hočevar je v poročilu okrajnemu glavarstvu zapisal, da so znašale plače začetnikov pri podjetju Peter Ladtätter in sinovi 8 kron, najvišja plača izučenega delavca 32 kron, pri čemer pa so si morale šivalke še vedno same kupovati sukanec po visoki ceni v tovarni. Za majhen votek sukanca je podjetnik zahteval 50 vinarjev. Povišek plač v vojnem času ni bil v skladu s naglim porastom druginje osnovnih življenjskih potrebščin in delavstvo je ves čas vojne trpelo hudo pomanjkanje. Brezposelne delovne sile je bilo dovolj in podjetniki so lahko dobili delovno silo tudi za tako nizke mezde. Med vojno se je še poslabšal odnos Tirolcev do domačinov. Višek poniževalnih odnosov do slovenskega delavstva

se je zgodil spomladi leta 1918, ko je Hermina Ladtätter poslala tovarniške delavke na njihove ob Kamniški Bistrici, da so ves dan namesto živine vlačile brane. Po vsem tem je razumljivo, zakaj so domžalske slamninarske delavke z navdušenjem, vendar iz strahu pred delodajalci, tajno, v velikem številu podpisale Majniško izjavo, nekaj najpogumnejših pa se je udeleževalo tudi deklaracijskih shodov. Podpise je zbiral pekovski mojster Avgust Fick. Delavke so tako izražale upanje, da nova država ne bo dovolila Tirolcem še vnaprej toliko samovolje pri urejanju delovnih in mezdnih pogojev svojega delavstva. Kljub dvomljivim pogojem za uspeh, so se delavke končno odločile za stavko. 11. aprila 1918 sta dve zastopnici delavk predložili Ladtätterju zahteve za zvišanje mezd za 50 % in brezplačno uporabo sukanca. Delodajalec je privolil le v 10 % povišanje mezd in 50 % popust pri nakupu sukanca, 80 šivalk s tem ni bilo zadovoljnih in še isti dan so stopile v stavko z geslom, »... vse za eno, ena za vse, torej nobena ne sme iti v tovarno na delo, dokler ne bodo zahteve izpolnjene«.

Delna stavka se je začela v neprimernem času. Slamninarska sezona je šla h koncu in za opravljanje tekočih del so podjetniku zadostovali stavkokazi. 13. aprila je podjetje izplačalo delavkam zaslužene mezde in zadržani zaslužek iz sezone 1917/18. Še isti dan jih je podjetnik odjavil pri bolniški blagajni, obratnemu nadzorniku pa je sporočil, da šteje s tem delno stavko in sezono za končano. Predobro je poznal hude življenjske razmere svojih delavk, da bi popustil. 6. maja 1918 je nastopilo delo okrog 25 šivalk, katerim je za 10 % zvišal mezde in jim dal 50 % popusta pri nakupu sukanca slabše vrste. Šele s tem dnem je bila stavka dejansko zaključena. Podjetniku je torej zaradi zadostne delovne sile, hudih življenjskih razmer, neorganiziranega in neenotnega nastopa delavstva uspelo stavko zlomiti. Katoliško izobraževalno in podporno društvo v stavko ni poseglo, čeprav je delovalo tudi še v vojnem času in je štelo ob koncu leta 1915 skupaj 270 članov. S tem je dokazalo, da ni prava borbena delavska organizacija.

Na prošnjo državnega poslanca Jožeta Gostinčarja je prišel v Ladtätterjevo tovarno obrtni nadzornik ing. Edgar Astolfi. Tudi njegovo posredovanje ni uspelo in tovarnar se je izgovarjal, da je moral večji povešek ob koncu sezone odkloniti, ker tudi v drugih tovarnah delajo z enakimi plačami. Obljubil pa je, da bo povišal svojim delavcem plače v naslednji sezoni.

Osnovanje domžalske in mengeške skupine JSZ

Slamninarsko delavstvo je pričakalo nastanek kraljevine

Delavnica slamninarske »tovarne« pri Ravnikarju v Domžalah

SHS z velikim upanjem, da jim bo nova država pomagala v boju s tirolskimi podjetniki. Med slavninarsko delavstvo so začeli prihajati socialno demokratski, krščansko socialni in narodno socialni agitatorji in ga skušali vključiti v svoje strokovne organizacije. V začetku marca 1919 se je štiričlansko zastopstvo domžalskega delavstva dogovorilo s tajnikom JSZ Antonom Komljancem o vključitvi slavninarske strokovne organizacije v krščansko socialno strokovno centralo. Prvi odbor skupine JSZ v Domžalah so sestavljali: Jakob Kvas, predsednik, Franc Kvas, tajnik, Fani Končan, Kati Keržan, Pepca Sušnik, Kati Novak in Marička Krulje, odbornice. V skupino se je včlanila večina slavninarskega delavstva.

Tudi v Mengšu je bilo zanimanje za strokovne organizacije veliko. 22. februarja 1919 je bil shod mengeških slavninkarjev, na katerem sta govorila Jože in Ivan Gostinčar. Na shodu so sklenili ustanoviti skupino JSZ, ki je naslednji mesec začela delovati.

Prvi pravi strokovni organizaciji domžalskih in mengeških slavninkarjev sta začela svoj boj v težkih razmerah. Na začetku slavninarske sezone 1918/19 je bilo v Domžalah v slavninarskih tovarnah zaposlenih le še 388 delavk in delavcev, v Mengšu pa samo 70. Nastanek kraljevine SHS je pomenil za slavninarsko industrijo začetek njenega konca. Z razpadom avstro-ogrske monarhije je slavninarska industrija izgubila trg in zveze s svojimi podružnicami. Carinske težave pri uvozu surovin in izvozu slavninikov so močno zmanjšale proizvodnjo. Podružnice so se na zahtevo novonastalih držav osamosvojile in nastali so hudi spori med solastniki. Domžalski podjetniki so bili tudi precej zadolženi pri dunajski »Kredit-Anstalt«. Vse to je omajalo temelje domžalske slavninarske industrije in imelo negativne posledice k uspehom delavskega gibanja.

Najboljše delavke so zaslužile jeseni 1918 le šest kron dnevno, delavci komaj osem kron, začetniki pa tri krone. Zato je domžalska skupina JSZ zahtevala zvišanje plač za 100 % in odpravo akordnega dela. Delodajalci niso hoteli priznati organizacije in ugoditi njenim zahtevam. To je dvignilo borbena razpoloženje delavstva in odbor skupine je začel pripravljati stavko. Na zaupnem sestanku so se shajali v Cerarjevi slavninarski tovarni, javne shode pa so imeli v društvenem domu. Podjetnikom je uspelo dobiti med organiziranim delavstvom zaupnico, ki jih je sproti obveščala o akcijah organizacije. To jim je omogočilo pravočasen obračun z glavnimi organizatorji stavke, ki so bili vsi odpuščeni. Tega udarca ni mogel ublažiti sporazum, ki ga je po posredovanju deželne vlade in centrale JSZ sklenilo vodstvo organizacije s podjetniki, ki so obljubili, da bodo zvišali delavkam plače za 30 % delavcem pa za 10 %, če bodo odprte meje za izvoz. Kljub izvoznim oviram je dobila ta povišek večina zaposlenih. Slovensko delavstvo se je odločno uprlo poskusom podjetnikov, da bi privelegerali okrog 70 svojih rojakov, ki so v tem času še delali v domžalskih podjetjih. Ze 4. aprila je zaprl tovarno Jakob Oberwalder z obrazložitvijo, da ni možnosti za izvoz. Naslednji dan je prenehala obratovati še tovarna Bratje Kurzthaler zaradi pomanjkanja premoga. Domžalska skupina JSZ v takih pogojih ni mogla uspešno delovati in je ob koncu sezone razpadla.

Tudi mengeško podjetje Stemberger & Mellitzer je odločno nastopalo proti delavski organizaciji in njenim zahtevam. 15. marca 1919 so lastniki vse delavstvo odпусти. V začetku aprila je podjetje znova začelo obratovati in delavstvo je dobilo 50 % višje meze. Ta uspeh je posledica odločnega nastopa organizacije JSZ ob tem izporu. V Mengšu je organizacija vodila še naprej

uspešne boje. Marca 1921 je dosegla 10 do 30 % povečanje mezd in kvalificiranost delavstva. Odbor skupine JSZ so sestavljali: Izidor Veider — predsednik, Janez Zupan — podpredsednik, Janez Koželj — tajnik, Alojz Janežič — blagajnik, Peter Krušič, Jernej Janežič — preglednika računov, Dora Kosmač, Marija Bevcič, Jernej Vrhovnik — namestniki. Članov je bilo 35.

Veliki stavki 1922

Jeseni 1921 se je zaposlil predsednik mengeške skupine v Ladstätterjevi tovarni in tu osnoval strokovno organizacijo, ki je decembra 1921 vložila spomenico za 50 % zvišanje mezd. Delavcem so povišali plače le za 15 odstotkov, s čimer so bili nezadovoljni. V začetku februarja 1922 se je delavstvo pritožilo pri podjetniku, da delajo že štiri tedne dnevno eno naduro brez zakonitega 50 % poviška urne meze. Na to pritožbo je podjetnik odgovoril z odpustom predsednika skupine JSZ. Podjetje je tudi odločno odklonilo kakršnakoli pogajanja. 7. februarja 1922 je 172 delavk in delavcev stopilo v stavko z zahtevo po zvišanju mezd za 50 % in ponovni sprejem odpuščenega strokovnega funkcionarja na delo. Ladstätter je dva dni odklanjal pogajanja. 9. in 10. februarja so trajala pogajanja, pri katerih so delavske koristi zastopali strokovni tajnik JZS, tajnik Delavske zbornice in delavska zaupnika Franc Mušič in Rozalija Dimc, ki so dosegli 10 % povišanje dnevnih mezd, 5 % povišanja akordnih plač, priznanje delavskih zaupnikov, pristanek na plačilo 50 % poviška za nadure, odpuščenemu Veiderju pa je podjetje priznalo odpravnino v višini entedenske meze. Vodstvo strokovne organizacije je po stavki izjavilo, da bo poskrbelo za popolno vključitev delavstva v svoje vrste v prihodnji sezoni.

Tudi mengeško slavninarsko delavstvo kljub stalnemu po-

rastu draginje ni dobilo primerne povišanja plač v sezoni 1921/22. Skupina JSZ se je odločila, da si jih izbojuje s stavko. Povod za stavko je bilo nekorektno postopanje delovodje Antona Krušiča, ki je delavstvo obtožil kraje slavninikov. 22. aprila 1922 so stopili v stavko delavci in zahtevali odpust delovodje Krušiča, razjasnitev tatvine, povišanje plač za 50 %, izplačilo 50 % poviška za nadure in priznanje kvalificiranosti delavstva. Po dveh dneh stavke je podjetje vseh 28 stavkajočih delavcev odpustilo. 25. aprila je tajnik strokovne organizacije Janez Koželj izključil stroje in s svojo odločnostjo dosegel, da je tudi 48 delavk premagalo strah pred odpustom in stopilo v stavko. Naslednji dan so se po posredovanju nadzornika začela pogajanja. Delavska zaupnika sta na začetku razprave zahtevala ureditev vprašanja odnosa delovodje Krušiča do delavstva. Dr. Stemberger je bil prisiljen kaznovati Krušiča s strogim ukorom in mu dati navodila za korektno postopanje z delavstvom. Podjetnik je tudi prekladal sum o delavskih tatvinah. S tem je dr. Stemberger imel pogajanja za končana. Delavska zaupnika Janez Koželj in Ivan Kumer pa sta zahtevala, naj se uredijo tudi prejemki tako, kot v domžalskih podjetjih. Podjetnik je moral pristati na 30 % povišanje zaslužka. Obljubil je tudi, da bo ponovno zaposlil strokovna funkcionarja Janeza Zupana in Marijo Vrhovnik, če bosta prosala za sprejem na delo. Nikakor pa ni hotel pristati na 50 % povišek za nadure in delavstvo je izjavilo da jih bo izterjalo na obrtnem sodišču. Stavka se je končala 27. aprila.

Navedeni stavki sta bili zadnji večji akciji slavninarskega delavstva. Delavsko gibanje se je nato razvijalo v težkih pogojih postopnega propadanja slavninarske industrije, ki ni preživela velike gospodarske krize.

Mirko Stiplovšek

TOVARNA KLOBUKOV IN TEKSTILNE KONFEKCIJE

UNIVERSALE

Domžale

Izdeluje moško, žensko in otroško konfekcijo naj sodobnejših krojev, volnene tulce, klobuke, slavnike itd.

Delovnim ljudem domžalske občine čestita za njihov praznik

Obiščite našo bogato založeno poslovalnico v Domžalah

GRADBENO PODJETJE

Domžale

opravlja vsa gradbena dela solidno in kvalitetno

Občanom čestita za njihov občinski praznik in se priporoča

Termit

rudarsko podjetje kremenčevih peskov in oplemenitenje nekovin

DOMŽALE

Ljubljanska cesta 18

čestita vsem

občanom za občinski

praznik — 27. julij!

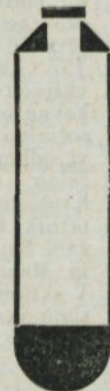
ZDRUŽENA KEMIČNA INDUSTRIJA

proizvaja:

Domžale

temeljne barve in kite, oljnate barve in emajle, nitro lake in emajle za les in kovine, premaze za avto industrijo, dvokomponentne in poliester lake, svinčene okside, kazeinske barve za usnje, karbamidno lepilo za les, dekstrinirano in britsko gumo ter dekstrinska lepila.

Občanom priporočamo svoje priznane izdelke in jim čestitamo za občinski praznik

DELOVNI KOLEKTIV

PAPIRNICE KOLIČEVO

čestita vsem delovnim ljudem domžalske občine za njihov praznik in jim želi tudi za bodoče mnogo delovnih uspehov

Kvaliteta naših izdelkov: plakatnega papirja, pergamentnega nadomestka, pergamina, havana papirja, prepisnega, toaletnega, klobučnega in drugega papirja ter vseh vrst specialnih lepenk je znana širom naše domovine

MELODIJA

tovarna glasbil in učil

MENGEŠ

izdeluje in nudi kvalitetne klavirske harmonike, kitare, jazz garniture, mandoline, ustne harmonike in celotni šolski instrumentarij

Naše izdelke dobite v naših lastnih prodajalnah in v vseh velikih trgovskih hišah v državi

Delovni kolektiv želi vsem občanom vse najboljše za njihov praznik

Mlinostroaj

tovarna mlinskih strojev

DOMŽALE — ŠTUDA

Izdeluje strojno opremo za mline in pekarije

Čestita delovnim kolektivom in vsem občanom za občinski praznik in se priporoča

VLAGAJTE SVOJE PRIHRANKE PRI KOMUNALNI BANKI LJUBLJANA

Podružnica - Domžale

KI OBRESTUJE NAVADNE HRANILNE VLOGE PO 5 %
VEZANE VLOGE PA OBRESTUJE NA ODPOVEDNI ROK

na 3 mesece po 5,25 %
na 6 mesecev po 5,5 %
nad 12 mesecev po 5,75 %
na 24 mesecev po 6 %
na 36 mesecev po 6,5 %
na 48 mesecev po 7 %

Zato takoj vložite svoje prihranke, saj se vam naloženi denar v banki lahko bogato obrestuje